

Deák Ferencz és a vallásszabadság.

I.

Deák Ferencz mint az 1867-iki kiegyezés megteremtője él a magyarság s korunk köztudatában. Ezért dicsóítik rajongó hívei s ezért támadta a legélesebb kritika Kossuth Lajos híres nyílt levelétől egész napjainkig. Iskolája politikai remekműnek tartja, dogmatikus tekintélyű, érinthetetlen közjogi sacramentumként tiszteli, a mihez az utód csak mély hódolattal közeledhetik s a melynek tartalmi gazdagságát a legtökéletesebb fejtegetés sem meritheti ki teljesen. Az ellentábor a politikai érzék végzetes megtévedéseképen emlegeti, a minék kárát csak emberöltők veritékes harcza tüntetheti el; az egyezkedés lejtőjén való megcsuszamlásnak tekinti, a mit szertelen óvatosság s az ítélőtehetség megtévedése, a lelki energia gyengülése megmagyaráz ugyan, de igazolni nem tud. Azonban óriási jelentőségét nem tagadja egy párt sem. Újabb alkotmányos életünkben Deák neve és alkotása osztotta a nemzetet pártokra; államférfiúi alakját a kiegyezés után ítéljük meg, a melylyel tisztára azonosult. Politikai pályájának első felét, mely szabadságharcunkat megelőzte, mintha nyom nélkül kitörölte volna emlékezetünkől valami erőszakos kéz. E lázas küzködésben, kitartó munkában gazdag 15 év pedig dicsőségre, eredményre szintén fontos és ragyogó szakasza történelmünknek. Deákot rövid pár esztendőnyi országgyűlési pályafutás után a közbizalom s a viszonyok ereje a nemzeti küzdelem élére helyezte vezérnek. Tehetsége, bölcsesége előtt meghajolt a reformtörekvések főalakja, Széchenyi, s hazafiságában a legparányibb kétség nélkül bízott Kossuth; odaadó baráti szívvel csüggött rajta Wesselényi s a legtisztelőbb hangon beszélt szerepléséről az új konzervatív párt vezére, Dessewffy Aurél. Az ellenzék többi kitűnőseit nem kimélte a pártszenvedély; pártemberek voltak ők is, többé-kevésbé elfogultak,

ütöttek és kaptak sebeket. Deákot közmondásszerű igazságszeretete annyira a pártharczok fölé emelte, hogy az 1843-iki zalai követválasztás bántó jeleneteit leszámítva, a felzúdult szenvedélyár ártalom nélkül hömpölygött el mellette. Pajzsául szolgált az, hogy a legádázabb küzdelem hevében higgadt tudott maradni, nem sértett soha senkit s a meggyőződés szabadságát ellenfeleiben is tisztelte. Ha a békés fejlődést meg nem szakítja 1848 nagy történelmi pillanata, a nemzeti élet átalakulása talán az ő nevéhez fűződnek.

1833-ban jelent meg először az ország gyűlésén, Zala vármegye képében. Édes bátyja, Deák Antal helyére ült, a kit fáradság és elbetegedés elszólitott a közpályáról. Az ifjú 30 éves követ nagy hamar fölemelkedett a szabadelvű ellenzék vezérkarába. Tehetsége, tudása s szeplőtlen jelleme az egész tábla tiszteletét kivívta. Széleskörű, alapos tájékozottsága volt az állami élet minden ágában s a legtöbb kérdésben véleménye 15 év alatt mindig ugyanaz maradt s mégcsak árnyalattal sem módosult. Érdekes látni, hogy válik a legünnepeltebb nevek közt az ő neve tündöklő nappá, a melytől az egész pártra sugárzó fény árad. Az országgyűlés végén Széchenyi egyenesen felszólitja a nemzeti törekvések vezérlétére, mert fölfedezi benne a haladás iránt való érzéket s Wesselényi színtoly örömmel nyugszik meg vezérségében, mert a nemzeti jogok elszánt s bátor védőjét látja benne. A nemzeti ellenállás szenvedélyes lelkű hőségnek, meg a messze jövőbe néző reformernek ereje Deákban mintegy felsőbb, tökéletes egységbe olvadt össze. A zalai köznemes szónoklata is középhelyet foglal el Széchenyi ötletéről-ötletre, eszméről-eszmére szökölő eredeti, de pongyola és Wesselényi tüzes, virágos képet-képre halmozó szónoki modora közt. Egyszerű, közvetlen nyelven beszél, a melynek az érzések mélysége ad emelkedettséget. Szigorú tárgyyszerűség jellemzi; magyaráz, tájékoztat s a gondolat szabatos kifejezésével, világos okfejtéssel, lépésről-lépésre haladva győzi meg hallgatóságát. Köztanácskozásban került a megindítás eszközeit, az igazsággal, bizonyítékaival akart hatni, nem ékesszólásával. Példa, találó hasonlat, anekdota is egymást éri némelyik beszédében, de sohasem pusztá ékítésül alkalmazza, hanem a dolog megértetése végett. Szerinte az igazság nem szorul cifra ruhára s az oly szónokok, a kik kizáróan az érzelmek ostromlását tűzik ki céljokul, gyengítik a hallgatóság ítéletét s elhomályosítják az igazságot. Előadása hű tükre egyéniségének. Egyetemes műveltségét elárulja az, hogy a legjelentéktelenebb kérdést is általános elvi szempontból ítéli meg s bele tudja illeszteni a nem-

zeti újjászületés emberöltőkre szóló nagy tervezetébe. A közhaszon és igazság szabja meg felszólalása tartalmát, irányát s minden mondatából kiérezzük meleg emberszeretetét. Ez az igazságszeretet nem csupán a nevelés eredménye nála; ösztön szerű nyilvánulása természetének, mint a bimbófakadás tavasszal, a midőn a héj alatt bizserog az élet. A szabadelvű államférfiú igazi megtestesülése, mondhatnánk mintája, magyar földön, de nem olyan értelemben, mintha bizonyos, nyugaton szabadelvű hirben álló intézmények feltétlen híve volna s minden áron meg akarná gyökereztetni eszméjüket közéletünkben. A szabadelvűség intézményeit a közhaszon szempontjából bírálja meg s csupán az esetben szegődik melléjük, ha a magyar faj életébe bele illenek, az egyéniségében rejlő tehetségek érvényesülését előmozdítják s boldogulásának útját egyengetik. Ebből is látszik, mennyit súlyodt a magyar politika színvonala a negyvenes évek óta, a mikor a nemzet maga nagy célok felé tört s gyűlései, törvényhatóságai az eszményi törekvések serénység hirdető műhelyeivé váltak. A magyarság akkor igazi nyüzsgő hangyaboly, a melyben a renyhe szemlélődés a legátkosabb, legutáltabb véték. A vármegye, az iskola, a gazdaság s a bilincseit rázó sajtó mind a nemzeti újjászületés fenséges evangéliomát szolgálja. A társadalomnak minden íze részt kíván ebből a munkából s nincs lélek, a ki a szabadság szeretetétől, a nemzeti nagyság ábrándjától ne szédült volna édes mély mámorba. Korunkban inkább az államférfiak keresik a hatalmat, hogy ideáljukat megvalósíthassák; akkor a nemzet keresett férfiakat, hogy tudásukra, becsületességükre bizza sorsa, jövője intézését. Ilyen korszakban a küzdő táborok élén állók jobban s tisztábban érzik a felelősség terhét.

Ez időszak küzdelmeinek, irányainak megismerésére elsőrendű forrás Deák Ferencz beszédeinek pár éve megjelent 6 kötetes második kiadása.¹ Érdeklődésünk központja ugyan Deák, de a beszédek történelmi előzményeiből, eredményeiből az egész emberöltő politikai életének lüktetését éreztük. A kerületi naplók, egykorú emlékiratok, hírlapok, levelek tájékoztató közléseit a szerkesztő, Kónyi Manó nagy szorgalommal gyűjtötte össze s Deákot mintegy környezetével, társaságával együtt mutatja be. A hat kötet tartalmából kiválasztottam azt, a mi bennünket, protestánsokat leginkább érdekelhet, a vallásszabad-

¹ Deák F. beszédei I—VI. Sajtó alá rendezte Kónyi Manó. Kiadja a Franklin-Társulat. 1903. Ára fűzve 60 kor.

ság kivívásának történetét. Illetőleg ebből is azt a részt, a mely Deákkal legjobban összeforrott. Számos nyilatkozata áll előttünk; a négy évtizedre terjedő fényes pályát két vallásügyi beszéd határolja. Első jelentékenyebb beszédét a vallásszabadságért mondotta s utolsó felszólalása, a melylyel 1873-ban a parlamenttől s a magyar közélettől is elbúcsúzott, az állam és egyház viszonyának végleges rendezését tűzte ki a magyar politika céljául. Végrendeletének néhány pontja, a kötelező polgári házasság, vallásszabadság, megvalósult, de az észak-amerikai rendszer győzelmének, a mit eszményi cél gyanánt állított nemzete elé, még hajnalhasadását sem látjuk. Sőt egyes jelenségek azt mutatják, hogy a fejlődés ösvényt változtatott. Az állam és egyház tökéletes elválasztása meg az államegyház ellentétes elvét a gyakorlat összebékítette egy közvetítő irányban, mely valamennyi felekezetet az állam céljait szolgáló szervezetnek tartja s anyagi segítekezéssel érdekkörébe vonja, mintegy államosítja.

II.

A protestáns egyházak jogviszonyait a XIX. század első felében az 1790/91-iki 26. törvényczikk szabályozta. Régi alaptörvényeinkhez (az 1608. I. és 1647. V., VI., VII.) képest ez a törvény nagy hanyatlást jelent; fontos jogokat korlátozott, az egyház hódítását meggátolta, a protestánsok mégis bele nyugodtak. Oly lépcsőnek tekintették, a honnan az út fölfelé halad s szünetlen munka árán valamennyi elkobzott szabadságukat visszavivhatják. Deák 1836-ban Zalavármegye gyűlése elé terjesztett követjelentésében azt írja, hogy az 1790-iki országgyűlés mellőzte a magasabb szempontot s „méltányosság és igazság helyett nagy részben felekezetiesség vezeté a köztanácskozásokat; az alkotott törvény tehát nem lehetett kielégítő, de mégis megnyugtató volt, mert boldogabb jövőre reményeivel biztatott”.¹ Ez a törvény, ha pillanatnyi enyhülést szerzett is az evangélikusoknak, igazában nem vált be. Vivmányai a végrehajtó hatalom rosszindulata következtében elértéktelenedtek s az uralkodó egyház részére kikötött szabadalmak kiméletlenül érvényesültek. Homályosabb kifejezéseit a helytartótanács s a r. kath. papság félremagyarázta s ebből egész sor sérelem támadt. A legnagyobb sérelem az volt, hogy gátolták az áttérés szabadságát. Az 1791. törvény nem tiltja el a r. kath. hívót a prot. egyházba való átlépéstől, de hogy ilyesmi

¹ Deák Ferencz beszédei I. k. 272. lap.

hebehurgyán ne történjék (ne temere fiat), minden egyes esetet be kell jelenteni Ő Felségének. A protestáns áttérőktől ezt nem kívánták meg. A gyakorlatban e bejelentő kötelezettség akkép módosult, hogy a r. kath. egyházból kiváló keresztyént hatheti vallástanulásra szorították, hogy meggyőződést szerezzenek róla, vajjon nem saját vallásának tanaiban való tájékozatlansága miatt tér-e más nyájba. E hat hét néha évekre, sőt évtizedekre nyult. Beöthy Ödön, Bihar követe 1833-ban elpanaszolta a diétán, hogy egy plébánián e hat hetet addig húzták; hogy az áttérni készülő ember nem tudta végét várni, 72 éves fővel meghalt s mivel valósággal egyik felekezethez sem tartozott, szenteletlen földbe takarították el, a temető árkába. „Hogy meggyőződés járuljon hozzá egy olyan valláshoz, melyet a maga egész valóságában felfogni az ember élete szinte rövid, — mondja Beöthy — a hat hét kevés, a képmutatásra ellenben igen sok”.¹ Örökös sérelem forrása volt a vegyes házasságok ügye. Az 1791. 26. t.-cz. azt rendelte, hogy a vegyes házasságok a r. kath. plébános előtt kötendők s ha az apa r. kath., az összes gyermekek az ő vallását kövessék, ha protestáns, akkor fiai az ő hitén maradhatnak, a leánygyereket azonban anyja vallásában kell nevelni. Ez intézkedésből kifejlett a reversális-rendszer; a protestáns apától kicsikarták a kötelező ígéretet írásban vagy becsületszóval, hogy fiait is átengedi feleisége egyházának; különben megtagadták az esketést s így a frigykötés elé gátat vethettek. Az esketés megtagadása törvénytelen volt ugyan, de a végrehajtó hatalom elnézte, sőt alattomban támogatta a papság törekvéseit. Helyenkint a tizedet a törvény ellenére evangélikusoktól is szedték a r. kath. egyház javára s a kormánynál ez a sérelem sem talált orvoslást. Végül sérelmesnek találták a törvénynek azt az intézkedését, hogy Horvát-Szlavonország területén az evangélikusok sem vallásukat szabadon nem gyakorolhatják, sem birtokot nem vehetnek. Ezt annál inkább támadták, mert e pontban a horvátok a külön államterület elismerésének zálogát látták s hozzá úgy ragaszkodtak, mint nemzeti létük és szabadságuk biztosítékához. Az alsótábla viszont egyértelműséggel hangsúlyozta az ország területének épségét s e korlátozás törlését kívánta. A felsőtábla papsága azonban még ilyen áron is pártolta a horvátok törekvéseit.

Ezek voltak a jelentékenyebb vallásügyi sérelmek s már az 1825-iki országgyűlés foglalkozott orvoslásuk módjával.

¹ Ballagi: A nemzeti államalkotás kora. 307. l.

1830-ban Beöthy Ödön újra felvétette az országos sérelmek közé, de tárgyalásra csak a következő országgyűlésen, 1833-ban került. A szabadelvűek az alsótáblán többségben voltak s a vita vezetésével Beöthyt bízták meg, a ki már ekkor egyik tekintélye s pörölye volt pártjának. Egy egykorú pamphlet¹ „kis káplárnak“ s „jérikói trombitásnak“ nevezi, a kire híre után nyomban ráismerhet bárki. „Nagy nyereség gúnyja révén, mely nála bővebben csörgödez, mint Arethusá forrása“. A vallásügyi vitákban a protestánsok ritkán szólaltak fel, többnyire beérték szavazatuk megokolásával. Kölcsey lelkesülve írja le naplójában az alsótábla vitáit. „Minden protestáns hallgatva ült; az egyháziak saját hitsorsosaikkal vivának. És mondhatom néktek, szép nyilatkozások történtek, mik Európa legvirágzóbb népének is dicsőül fogtak volna szolgálni. Vetekedve keltek föl a követek egymás után; vetekedve mondák el a legtisztább, legjózanabb, a felekezetek közeledését leginkább segítő gondolatokat. Mondom nektek, olvassátok a mai ülés napkönyvét nem csak szorgalommal, de tisztelettel. Az szép örökség léssen a maradéknak, melynek segédével valaha a hazafiak közt három század óta fennálló falat le fogja ronthatni. Isten bizonyságom, e lerontás idejét megérni szeretném. Álmaim egyik legszebbike teljesednék be s mi vígan taposnám az iszonyú romot.“² A vitában minden nevesebb szónok felszólalt és pedig a protestánsok ügye mellett. Az alsótábla 6—7 izenetet váltott a főrendiházzal, mely makacs módra védte a régi gyakorlatot s legfőlebb némi engedelményekre volt hajlandó. Bezerédj István, tolnai követ, a kinek szertelen optimismusát Kossuth azzal jellemezte, hogy ha a jég egy szálíg elverné zöldelő vetését, azzal vigasztalódnék, hogy a zivatar megtöltötte electricitással a földet, a mi a leghasznosabb trágyázás, szelid lelkének méltatlankodásával tiltakozik az alkunak még gondolata ellen is. „Anyagi dolgokban lehet helye az alkunak, de a lelkiismeret szabadsága alku tárgyát nem képezheti; egy hold földet a perlekedő felek eloszthatnak, de a napnak az egész emberiségre kiterjedő világa és éltető ereje alkuba nem bocsátható“.³ Szintoly hévvel harczol a vallásszabadság ügye mellett a baranyai Siskovich, a kit Széchenyi is nagyra becstül, a temesi Császár, a vasi Niczky, a barsi Balogh, Klauzál, Pázmándy, Borcsiczky. Nagy elkeseredést szül az ellenzék

¹ Mozaik 1844. 157. l. Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora. 210. l.

² Kölcsey F. munkái 1886. VII. k. 129. l.

³ Ballagi: A nemzeti államalkotás. 316. l.

egykori ünnepezt vezérének, Felsőbüki Nagy Pálnak árulása, a ki elveit megtagadta s a kormányhoz pártolt. 1825-ben még a reversalis-adókat semmirekellőknek nevezte, a ki az angol katolikusok emancipációjakor a magyar protestánsok felszabadítását kívánta, nyolcz év múlva a reversalisok törvényesítése mellett kardoskodott, még pedig néha „fiakeri durvasággal”.¹ A szelid galamb Kölcsey naplójában kifakad ellene: „A 825 iki országgyűlés vezére már régóta a kormány kenyerét emészti. Saját javait lakházán kívül elköltvén és szegénységét Epaminondas és Phocionként méltósággal túrni nem tanulván, pénzért a forráshoz folyamodott. Folyamodása nem lón hiában s ő már most, mint sok mások, a nép füttyeivel nem gondol, de mind e mellett is lelkének szabad volta, ha nem pépért is, mint egykor az elsőszülöttségi jog, de mégis csak eladva van”.² Kende Zsigmond barátjának haragosan írja Szatmárba haza: „Nagy Pál képét bizvást kiteheted szobádból. Én ezt az urat hajdani nagyságában nem láttam. Most bizony a törpékhez tartozik”.³ Az ellenzék még az udvarért élő-haló Cziráktyt is jobban szíveli nála.

Az egyház álláspontját Lonovics József káptalani követ védte legállhatatosabban. A nádor szerette volna, ha a két tábla valamiképen egyességre jut s a vallástügy kimarad a sérelmek sorából. Reviczky kanczellár viszont arra biztatta a protestánsokat, adjanak be folyamodást Ő Felségéhez, a kegyelmes válasz bizonyos. A két evang. egyháznak 1828-iki egyetemes gyűlése Péchy septemvir javaslatára készítettett egy alázatos rimáncodó hangú fölterjesztést a királyhoz, a sérelmeket összeállították, de e „nagyon is bevont vitorlájú” fölterjesztés, a hogy Kölcsey nevezi, az önérzetesebb protestánsoknak sem tetszett. Beöthy is kárhoztatta ezt a lépést, mert a vallásszabadságot nem a királyi kegyelem adja ajándécul, hanem a nemzet gyűlése törvény által elkobozhatatlan jog gyanánt. A főrendek módosításai részint törvényesítették volna az eddigi gyakorlatot, részint rosszabb helyzetet teremtettek volna a réginél. A hat hetes censura törlésébe belenyugodtak volna, ha minden vallásváltoztatásra Ő Felsége ad engedelmet; katolikus gyermekeknek evang. iskolákba járatását, protestáns nevelő fogadását feltétlen tilalom alá akarták vetni. A vegyes házasságokra az ellenzék azt javasolta, hogy mindig a vőlegény papja legyen az illetékes eskető pap s a gyerme-

¹ Kölcsey munkái. VII. 148. l.

² Kölcsey munkái 1886. VII. k. 320. l.

³ Kölcsey munkái 1886. X. k. 104. l.

kek apjuk vallásában neveltessenek. Az áttérések vizsgálatát törvényhatósági vegyes bizottságokra akarta bizni. Nyilvánvaló, hogy ez sem felel meg a tökéletes vallásszabadság fogalmának, de a régi állapothoz viszonyítva jelentékeny haladást jelent. A zaklatás ellen oltalmat s az egyéni szabad elhatározás némi biztosítékot talál benne. A két tábla álláspontja nagyon messze esett egymástól s a megegyezés reménye egyre foszladozott. A követek tábláján is mind többen csatlakoztak a kormány álláspontjához. Az ellenzék elhatározta, hogy mintsem rossz törvényt alkosson, leveszi az ügyet a napirendről. „Inkább semmi törvény, mint rossz törvény” — mondotta Deák. „Az idő lelkével haladó mivelődés, mely sem visszalépni, sem megállani többé nem képes, ki fogja vívni a most kívánt szabadságot, mert a miveltség és a szabadság azon elválhatatlan két testvér, kiket a jótevő végzet az emberiség boldogítására küldött a világra”. Beöthy Ödön azzal fejezte be szavait: Nem halt meg a leányzó, csak aluszik. A vallásügyet az 1839/40-iki országgyűlés folytatta; ekkor a két tábla meg is egyezett egymással, de a vegyes házasságot és áttérést szabályozó törvény csak az 1843/4-iki országgyűlésen készült el.

Deák a hetedik, — utolsó izenetnél, — a harcz hetedik hónapjában tartotta első nagy beszédét. Ebben a beszédben, a miből fent is idéztem, megtaláljuk az egész embert, úgy egyéniségét, mint politikai hitvallását s szónoki erejét. Későbbi nyilatkozatai közül nem akadunk egyetlen egyre sem, mely a legparányibb ellentétben volna e beszédének alapelveivel. Deák a protestánsok sérelmében közjogi sérelmet lát. „Nem egyes vallási felekezetek panaszairól, hanem a nemzet közügyéről van szó; mert törvény és szabadság vannak sértve, törvény és szabadság pedig az egész nemzetnek köztulajdona.” A szabadság közös, elidegeníthetetlen emberi jog s a szabad emberek természetszerű szövetségben vannak egymással. Érdekeik szolidárisak, együtt élnek, együtt enyésznek. „A polgári társaság céljaival megférő minden szabadságot, és így a vallás szabadságát is sérthetetlen szentség gyanánt tisztetem.” Teljesen egyetért vele a szabadelvűek másik modern embere, Kölcsey. „A vallásügyet én sohasem nézem úgy, mint *Calvin fia*, hanem mint *polgár*. Három millió ember csak fél polgártársa a többinek s mi veszély ez az egészre nézve? Lassanként leverni a köztük levő közfalat; eltörülni az ingerlések eszközeit, erre törekedném.” Mind a ketten érzik a vallási gyűlölködés megmérhetetlen nemzeti kárát. A nemzet figyelmét, erejét megbontja, a tehetségeket, szenvedélyeket, a melyek-

hez egyedül a hazának van joga, egymás ellen harczra sorakoztatja, nagymennyiségű anyagi és erkölcsi erőt fölemészt, a mit hasznosabb célra lehetett volna fordítani. Vallási viszály a nemzetek legkárhozatosabb erőtekozlása. „Nincs a polgári szabadság szent ügyének veszélyesebb ellensége, mint az elnyomás- és üldözés-szülte vallásos felekezetestesség, mert ennek indulatos küzdésében gyakran felejtve vannak, gyakran fel is áldoztatnak a hazának legszentebb érdekei. A közegyetértés ellenben a polgári szabadságnak legbiztosabb oltalma. — — — A vallást tekintve két súlyos csapás sújthatja a polgári társaságot, az egyik *fanatizmus*, a másik a *vallástalanság*. A fanatizmus borzasztóan hibás felfogása a vallás szelid lelkének és tiszta tanításának, mert hogy a hitet terjeszse, a szeretetet gyilkolja meg. Jaj azon nemzetnek, melynél a nép tömegét vagy a hatalmasok kebelét fanatizmus foglalta el; dülva van ott a nemzet boldogsága, gyűlölség a jelszó s az üldözőknek léptein vérnyomok támadnak. A nép vallástalansága pedig lassan, de halálosan maró féreg, mely a polgári társaság erkölcsi életének gyökerén rágódik; földülja mindazon erős, de szelid kötelékeket, melyekkel a vallás az erkölcsiséghez kapcsolja a népet; megfosztja a polgári társaságot a törvények szentségének titkos, de legbiztosabb őretől: *a tiszta és nem egyedül formákban mutatkozó, hanem a szívből gyökerezett vallásnak és lelkiismeretnek intő szavától.* — — „Sok kincsekkel áldotta meg a természet hazánkat, de az irigy sors megtagadta tőlünk legszebb áldását, a közértelmet és egyetértést, talán azért, hogy a magyar soha virágzó nagyságra ne emelkedhessék, soha igazán szabad és független ne lehessen. Nem is külső erőszak fog egykor minket elnyomni, hanem belső egyenetlenség, mely a közérőt és a közlelkedést kifejleni nem engedi s polgári szabadságunk éltető gyökerein rágódva dülja fel végre nemzeti létünket. Mert ime most is a legszentebb tárgy, a vallásnak és a lélekismeret szabadságának tárgya, boldogító áldások helyett a visszavonás és indutos gyűlölség magvait szórta el közöttünk“.

Az idézett helyek szabatosan rajzolják Deák álláspontját s emelkedett gondolkodását. Jogérzete és emberszeretete egyiránt tiltakozott egyes felekezetek elnyomása s mások pártfogása ellen. Valójában véleménye nem csak az ő véleménye volt, hanem egész nemzedékéé. Az alsótáblán a káptalanok követein s a tőlök függő tagokon kívül mindenki meghódolt az elvek igazsága és célszerűsége előtt. Dessewffy Aurél a nádor minden befolyása daczára nyiltan kijelentette, hogy az ellenzéknek van igaza s az állam nem bánhatik különböző-

képen az egyformán adózó, dolgozó és katonáskodó polgárokkal. Széchenyi, Wesselényi szintén az ő pártjukon van s lassan-lassan meghódítják az egyenlőség eszméje számára a közvéleményt. A r. egyház pártja apadton-apad s a szabad-elvűek tábora nőttön nő. A közélet felbukkanó új tehetségei az ellenzék sorait gyarapították s ezzel az ósdiak elvesztették a csatát. Deák fent ismertett elvéhez híven minden téren megpróbálta az egyenlőség elvének érvényesítését. A váradi görög kath. egyházmegye rendszeres hódító hadjáratot indított a nem egyesültek egyházai s hivei ellen. Deák pártjukat fogta, mert az erőszakos térítés, ha külső kényszerítő eszközök ostromolják a lelkiismeretet, ellenkezik a vallás fogalmával s ellenkezik az állam rendjével és céljával. Követeli a protestánsok fölmentését a dézsmafizetés alól, de nem csupán a méltányosság és észszerűség jogczimén, hanem tételes törvényre is hivatkozik. A tiltakozó papsággal szemben idézi Ulászló törvényét s az azt megerősítő többi törvényeket is, nevezetesen az 1574. IV. t.-cikket, mely szerint az oroszok és oláhok azért nem fizetnek dézsmát, mert papjaikat maguk látják el. Tiltakozik az ellen, hogy a horvátok autonom joguknak tartják a vallásszabadságról való intézkedést; kifejti, hogy az a magyar törvényhozás joga, a mely ellen még óvást sem tehetnek. Kívánja a zsidók türelmi adójának eltörlését, mely törvénytelen és lealázó. Általában több helyütt melegen emlékezik meg a zsidókról, a kik a közrendnek úgyszólván semmi jótéteményét nem élvezik s a legsúlyosabb, legigazságtalanabb terheket viselik. Szép példa rá második követi jelentése.

A vegyes házasságok ügye az 1839/40. országgyűlésen új vihart támasztott. Beöthy Ödön bepanaszolta a rendeknek Lajcsák nagyváradi püspököt, hogy pásztorlevelében hiveit óvta a vegyes házasságoktól és papjait utasította, hogy ha a protestáns fél reversálist nem ad, tagadják meg házasságuktól az egyházi áldást. Biharmegye felvilágosítást kért a püspöktől, de válasza még merészebb és kihívóbb volt. Gömörmegye követe, Szentmiklóssy pedig hasonló ok miatt Szcitovszky rozsnói püspök ellen emelt vádat, a ki azonfölül még egy protestánsgyalázó könyvet is tétetett közzé (Szkalnik kanonok munkáját). Szcitovszky nyíltan kijelentette, hogy a papságnak nem a törvény, hanem a püspök parancsol. Az országgyűlésen Deák is felszólalt s míg egyrészt a püspökök tettét a túlságos és helytelen vallásos buzgalommal magyarázta s előszörre megbüntetésöket nem kívánta, másrészt egész törvénytudását, igazságszeretetét, hazafiságát felhasználta, hogy eljárásuk törvénytelen és keresztyénellenes voltát bebizonyítsa.

Mind a két pásztorlevél törvénybe ütközik, mert az 1791. 26. t.-cz. egyenesen elrendeli, hogy a vegyes házasságokat r. kath. lelkész előtt kell kötni s az egyházi-áldás feltételétül reversálist nem állapít meg. Közel félszázadon át szó nélkül teljesítette az egyház a törvény parancsát s az engedelmességben nem látott megalázást. 50 évig nem volt bűn, veszedelem és kárhozat a reversális nélküli vegyes házasság. Hazafiatlanság van tettükben, mert a törvényhozó testület tagjai, a kiktől leginkább várhatni a jó példaadást, izgatnak a törvények ellen. Ha egyik törvény ellen az engedetlenség szabad, lassankint minden törvény ellen feltámad az ellenszegülés s utóvégre a közrend, tulajdon, személyes szabadság oltalom nélkül szűkölködik. A mi fő, csökkenti a házasság tekintélyét, mely a társadalmi élet sarkköve. A házasfelek közé a viszály üszkét veti, az áhítatos hívőnek lelkiismeretét bűnös kézzel rettegteti s családi tűzhelyét, a mely előbb boldogság és enyhülés fészke volt reá nézve, utálat s erköcselenség rejtekévé alacsonyítja, gyermeke homlokára szégyenbélyegét süti. A pásztorleveleknek ellene mond az egyházi dogma is, melynek változhatatlanságát hirdeti a r. kath. papság. A házasság szentség s a szentséget megtagadni az egyház gyermekétől nem szabad. A tridentinum is elrendeli, hogy a házasság szentségét az egyház színe előtt kell kiszolgáltatni. Vagy a tridenti zsinat atyái nem voltak igazhitű r. katolikusok? Nem igaz, hogy egyházukat védik, mert „az isteni vallás emberi védelemre nem szorul“. Olyan egyházat, a melynek alapja szeretet és igazság, nem kell félteni, mert megmarad minden ostrom és támadás közepett. A mely egyház magában nem érez elegendő erőt, hanem erőszakos intézkedésekhez, külső fegyelemhez folyamodik segítségért, el fog enyészni nyom nélkül, siratatlanul. A püspökök pásztorlevelükkel elítélik érdemes elődeiket, a kik a vegyes házasságokat sorban megáldották, dispensatiót adtak a reversális követelése nélkül. A midőn híveiket arra tanítják, hogy kételkedjenek abban, a mit teljes életökön által megdönthetetlen szent igazságként hittek, megmutatják az utat előttök, hogy kételkedjenek más dolgokban is. „Az egyházi rend bűnöket oldhat, de nem teremthet“. „A gyűlölködő Krisztus vallását csak külsőképen gyakorolja, de szíve vallást nem ismer“. Deák indítványára az országgyűlés feliratban kérte a királyt, hogy a törvény és közbéke ellen izgató püspököket intse meg s igazítsa törvényes útra. Az országgyűlés tiltakozása azonban nem sokat használt. A római curia ellenállásra tüzelte a püspöki kart. Két év mulva a primás, Lajcsákot és Szcitvoszkyt felülmuló

ridegséggel irt pásztorlevelében egyenesen Isten és természet elleni bűnnek nevezte a reversális nélküli vegyes házasságot. A vármegyék sorban tiltakoztak e törvénysértő irat ellen. Zala is nyilatkozott s a határozat megfogalmazását Deák Ferenczre bízták. Ez a határozat fejezi ki Deák álláspontját leghatározottabban; okai, bizonyítékai a régiek, csak hogy itt rendszeresen vannak csoportosítva. Az ügynek — szokása szerint — egész történetét adja s átszövi emberszeretetének szálaival. Megcsendül benne a komoly, férfias fájdalom hazafiúi hangja. „Áldás gyanánt adta Isten a vallást az emberiségnek s ezen legszentebb áldást is indulat és vakbuzgóság oly gyakran tevék már súlyos átkoknak forrásává.” A vármegye Deák indítványára elhatározta, hogy az 1647. évi 14. törvény értelme szerint mint vallásháborítókat perbe fogja mindazokat, a kik az 1791. 26. t.-cz. ellen vétének, legyenek bármily főméltóságúak. Ezt a javaslatot a majdnem tiszta r. kath. vallású megye egyhangúlag fogadta el. Deák többször írta Kossuthnak és Wesselényinek, hogy megyéje rendületlenül áll a vallásszabadság ügye mellett. Ő volt az első, a ki észre vette, hogy a papság ez intransigens álláspontjával zsákutczába jutott, a honnan szégyen, önmegalázás nélkül nem szabadulhat. Mihelyt az országgyűlés kimondta, hogy a vegyes házasságok protestáns lelkész előtt is köthetők, az egyház tiltakozása elvesztette minden komolyságát s a püspöki kar hitele megcsappant. Országos végzés ellen minden óvástétel semmis. A vallásügyi vívmányokat különben a nemzet közvéleménye s lelkiismerete, a kor szelleme fogadta oltalma alá. Ez pedig a törvények erejénél is hathatósabb oltalom.

Kovács Sándor.